

Informații despre prezența evreilor în voievodatul Transilvaniei și comitatele vecine în secolele XIV-XV

Mihai Florin HASAN

Despre *chestiunea evreiască* sau *problema evreiască* s-a scris în toată Europa, cu ură, cu patimă, pro sau contra, acut odată cu secolul al XIX-lea, și mai ales odată cu mișcarea/migrarea populației evreiești în spațiul european.

În cadrul acestor rânduri voi încerca să mă limitez la a demonstra că, pentru comitatele Transilvaniei din perioada secolelor al XIV-lea și al XV-lea, acești evrei nu sunt o prezență covârșitoare, care să permită emiterea unor concluzii cu privire la gradul de toleranță față de ei sau la gradul de marginalizare la care au fost supuși.

Asemenea analize nu se pot face pe un eșantion limitat și pornind de la câteva supoziții personale.

Asemenea studii se pot face în cadrul altor istoriografii, mai bine documentate asupra problematicii medievale.

Personal consider, la nivel de speculație, că prezența lor mai puternică în colțul sud-estic al regatului maghiar și apoi al principatului Transilvaniei, din a doua jumătate a secolului al XVI-lea, se datorează apropierii de Imperiul Otoman.

Comerțul otoman a fost controlat în proporții covârșitoare de negustorii greci, armeni, evrei sau italieni, iar intrarea Țării Românești în dependență față de Sublima Poartă, consider, că a fost motivul pentru care a crescut numărul acestor comercianți, implicați în traficul de mărfuri dinspre Orient spre Brașov și Sibiu și dinspre Europa Centrală spre Balcani și Marea Neagră, în această zonă.

Penetrarea spre Banat s-a făcut mult mai probabil din părțile vestice ale regatului maghiar și mai apoi din alte zone supuse coroanei habsburgice, începând cu secolul al XVII-lea, cu preponderență.

Știm că în perioada anterioară secolului al XIV-lea în cadrele regatului maghiar Biserica Romană a cerut insistent ca evreei să fie persecutați, iar toleranța regalității a atras sancțiuni¹. Locuitorii evrei ai regatului Ungariei au fost, astfel, fie dăruiți cu privilegii, fie li s-au retras acele privilegii, în funcție de evoluția relației monarhiei cu Scaunul apostolic².

Despre ei s-au spus cele mai multe povești, au fost acuzați de pruncucideri, de desacralizarea ostiei³, de batjocorirea vaselor sfinte ale Bisericii, de boli mortale și scârnave, de complot universal, de utilizarea sângelui de copil la azimele de Purim și Peshah, de asociere cu leproșii, de destrăbălări și orgii satanice, au

¹ Vezi *Documente privind Istoria României, seria C, Transilvania*, veac XI-XIII, volumul 1, p. 265, doc. 223 din septembrie 1233: Andrei al II-lea promite legatului pontifical Iacob de Preneste să respecte înțelegerea cu privire la evreei și musulmanii din Ungaria – “Pe Iudei, Saracini și pe Ismaeliți de acum înainte nu-i vom pune în fruntea vistieriei, monetăriei, a ocnelor, a străngerii dărilor sau a altor slujbe obștești și nici nu-i vom asemui pe aceștia cu dregătorii <noștri> și nici nu vom face ceva prin înșelăciune, ca din această pricină creștinii să poată fi asupriți de dânșii. De asemenea nu vom îngădui în întreg regatul nostru ca Evreei, Saracinii și Ismaeliții să stea în fruntea unor slujbe obștești. De asemenea vom face ca de acum înainte Evreei, Saracinii și Ismaeliții să fie arătați prin semen deosebite și să fie despărțiți de creștini. De asemenea nu vom îngădui ca Iudeii, Saracinii sau Ismaeliții să cumpere și să aibă robi creștini”. În anul următor prințul moștenitor Bela jura aceluiași legat Iacob că se va sili “după puteri, cu bună credință, să stărpim pe toți ereticii și pe alți creștini, care, părăsind credința creștină, trec la superstiția Ismaeliților sau Iudeilor, oricum s-ar numi ei, precum și pe creștinii falși”, în *ibidem*, doc. 226, p. 271.

² Vezi pe larg asupra statutului legal al evreilor din Ungaria la Nora Berend, *At the Gates of the Christendom. Jews, Muslims and Pagans in Medieval Hungary c. 1000 - c.1300*, Cambridge UP, 2001, p. 74-83. Pentru răspândirea populației evreiești în regatul Ungariei vezi harta de la pag. 59.

³ *The Cambridge Medieval History*, vol. VII, Cambridge, 1932, p. 658: au fost alungați din Austria sub acuzația de crimă rituală și desacralizare a ostiei (1421).

fost reprezentați sugând lapte de la o scoafă, cu bărbi de țap și coarne de diavol, au dat numele Shabbhatului lor celui al vrăjitoarelor cu care au fost acuzați că au relații sexuale din cele mai ciudate⁴, au stat mereu în anticamera războaielor și a cruciadelor săracilor. Toate acestea s-au afirmat în primul rând datorită societății lor ghetozate și discursului Bisericii care încă de la canoanele Apostolice a interzis apropierea de aceștia ca fiind periculoși.

Conform cercetătoarei Nora Berend numărul populației evreiești din Ungaria este nesigur; cifra maximă avansată pentru începutul secolului al XVI-lea merge de la 2500 la 20000⁵. La sfârșitul secolului al XIII-lea comunitățile evreiești trăiau în orașele mai mari ale Ungariei precum Buda, Esztergom, Fehérvár, Nyitra, Pozsony, Vasvár, Kőrmend, Trencsén, Sopron, Nagyszombat, probabil și în satul Üreg⁶, dar nu se poate stabili cu exactitate momentul în care s-au așezat în acele locuri sau mărimea comunităților respective⁷.

Eugen Glück discutând despre prezența evreilor din Banat nu este foarte concludent în a releva prezența acestora înainte de prima jumătate a secolului al XVI-lea, și atunci este vorba de un evreu sefard, venit la Caransebeș [1521] și care, nu știm din ce motiv, a fost arestat [autorul afirmă că a fost răpit] de castelanul cetății și pus la dispoziția banului de Severin⁸.

Trecând la voievodatul Transilvaniei încerc să sugerez faptul că prezența evreilor în acest spațiu este absolut incidentală și nu indică o răspândire de proporții, care să permită analiza unor poziții ale populației sau administrației față de aceștia.

La 7 august 1363, din Kene [localitate astăzi dispărută, pe lângă Săuca și Silvaș, zona Carei]⁹, unde se ținea la acea dată scaunul de judecată al comitatului Solnoc [al cărui comite era voievodul Transilvaniei], vicecomitele, în persoana magistrului Ladislau, fiul lui Ioan, împreună cu juzii nobililor, dă o hotărâre privitoare la un act de ucidere a unor porci.

Oamenii vicecomitelui, care au făcut ancheta, Ioan, fiul lui Emeric, și Ladislau, fiul lui Bogath, au întărit faptul că [deci rezultatul a fost pozitiv, fapta a fost săvârșită] *Paul zis Evreul* din Zendumuntur [=Săuca], slujitorul lui Petru, fiul lui Chyre, s-a îndatorat să dea satisfacție lui Ioan, fiul lui Petru de Santău, pentru porcii ce i-au fost uciși, dar nu a plătit cei patru florini datorati¹⁰ respectivului nobil. Acesta este textul propriu zis și ceea ce el arată.

Dincolo de aceste informații se mai află, însă, câteva observații, care trebuiesc discutate. Prima observație este legată de originea acestui Paul. Acel *dicto* indică clar faptul că individul a primit o poreclă legată de apartenența sa etnică, care îl particularizează în cadrul celorlalți semeni ai săi.

A doua observație este conexată cu problema onomasticonului creștin pe care acest ins îl poartă, acela de Paul [sau Pavel pentru Răsăritul ortodox] și, care, oarecum, trimite spre convertirea lui Saul din Tars pe drumul Damascului și transformarea lui S în P.

Putem face în legătură cu acest onomasticon două supoziții: fie acest individ s-a numit Saul, și, în condiții pe care nu le cunoaștem, s-a convertit în ritul latin și și-a luat prenumele creștin de Paul, tocmai pentru a accentua paralelismul, fie este născut din părinți evrei converși [prima generație, maxim a doua] și atunci i s-a dat acest prenume la momentul botezului.

Oricum, numele, de altfel destul de prețios ca prezență în perioadă, apare și în onomastica creștină a timpului pe care îl avem în vedere. Se regăsește, de exemplu, și la un vicar al diecezei transilvănene de la începutul secolului al XIV-lea: *Saulus, archidiaconus de Turda, vicarius ecclesiae Transsilvane, sede vacante*¹¹, dar și în cazul unui Ștefan zis *Saul* de Cluj, decedat anterior anului 1408¹². De asemenea acest nume îl regăsim

⁴ O inventariere foarte exactă în *Dicționar tematic al Evului Mediu occidental* [coord. J. Le Goff, J. C. Schmitt], București, 2002, p. 248-256.

⁵ Nora Berend, *op. cit.*, p. 61.

⁶ *Ibidem*, p. 62.

⁷ *Ibidem*, p. 62-63.

⁸ Eugen Glück, "Contribuții cu privire la populația evreiască a Banatului în secolele X-XVIII (până în 1779)", în *Studii și Materiale de Istorie Medie*, vol. 15, București, 1997, p. 98.

⁹ C. Suciu, *Dicționar istoric al localităților din Transilvania*, vol. I [A-N], București, 1967, subvoce Kene.

¹⁰ *DRH, seria C, Trans.*, vol. XII, doc. 180, p. 161.

¹¹ Adinel Ciprian Dincă, *Instituția episcopală latină în Transilvania medievală [secolele XI/XII-XIV]*, [teză de doctorat], Cluj Napoca, 2008, p. 159.

¹² Văduva acestuia trebuia să primească o sumă de bani de la Nicolae zis Bolgar, o amendă, așa cum reiese din scrisoarea juzilor nobililor din comitatul Turda, emisă la 10 iulie 1408 pentru *provide domine, relictę Stephani dicti Saul de Clus*,

într-un toponim de la 1416, care amintește despre „iazul lui Saul”: Francisc de Dragh îi donează lui Anton zis *Ardeleanul* de Somkerék [Șintereag, județul Bistrița-Năsăud] un iaz, și este vorba de „*piscinam Faluatua vocatam, in territorio Mehes [în zona Ludușului]*”¹³, *sub piscinam Sauli sitam et existentem*”¹⁴.

A treia observație privește funcția pe care o ocupă acest Paul zis Evreul în cadrul curții nobiliare a celui Petru, unde știm că era doar un slujitor/*famulus*, fără a deține și alte informații. Bănuim și faptul că primește de la stăpân o sumă mică, din care se putea angaja în fața judecătorilor că va plăti despăgubirea de patru florini. După cum vedem însă, această acțiune nu este încă finalizată până la acel moment, adică 7 august 1363.

A patra observație este legată de faptul că, din ceea ce lasă să se întrevadă actul, se bucură de libertatea juridică de a compărea în fața instanțelor locale ale comitatului, argument în plus pentru faptul că se bucură pe deplin de statutul său de *famulus*, fiind un ins liber din punct de vedere juridic.

A cincea observație se leagă de cauza, de ceea ce l-a determinat pe acest Paul Evreul să ucidă acei porci. Aceasta este necunoscută. Nu știm de altfel nici câți porci erau, dar din alte registre vamale, din orașe situate pe granița sud-estică a regatului, apoi a principatului Transilvaniei, știm că în jurul anului 1500 și decenii după aceea, un porc valora în jur de 40 de aspri¹⁵, iar un florin avea valoarea de 50 de aspri¹⁶. Considerând că florinul secolului al XIV-lea era mult mai puternic decât cel de la începutul secolului al XVI-lea, și luând în calcul și o evoluție a prețurilor, putem calcula la preț de un florin doi-trei porci, atunci este posibil ca Paul să fi ucis de la 8 până la 12 porci. Din păcate, rămâne fără vreo explicație plauzibilă gestul uciderii acestor porci amintiți de judecători.

La rându-i, textul nu oferă mai multe informații. Nu știm unde s-a petrecut evenimentul, posibil în raza posesiunii Santău [aflată în aceeași rază actuală a Careiului, împreună cu Săuca]¹⁷ și, probabil, în zona de pădure a acesteia, unde porcii se vor fi aflat la jir, cu porcarii nobilului.

A fost fie un act de răzbunare, fie o încercare de însușire ilegală și apoi comercializare? Sunt simple supoziții. În a-l bănuși pe acest Paul de conversie de formă și ucidere a unor porci ca nefiind *kosher* pare de domeniul fantasticului și lipsit de orice fond.

Un caz asemănător, din privința situației onomastice, este acela al lui Grigore Sido, slujitorul văduvei „alesului” Nicolae Bolgar¹⁸, care la fel ca și Paul este *famulus* al unei familii nobiliare și îndeplinește ceea ce i se cere de către stăpâni. Și în cazul său este valabilă observația făcută asupra lui Paul și comentată în cadrul notei aferente. El (Grigore) este în acest caz mesagerul ce a adus la cunoștința fratelui situația surorii ce locuia în casa mamei sale¹⁹.

Din afara comitatelor aparținătoare de voievod, știm, de exemplu, faptul că la 1415 în fața palatinului Nicolae de Gara s-a prezentat în numele lui George și Ladislau, fiii răposatului ban Dionisie de Losonc, un împuternicit în persoana lui *Michael Ruben*²⁰, fără să știm dacă și acesta era un slujitor al celor doi sau nu.

Din cele două mențiuni sigure se poate observa însă faptul că, în cazul strict al izraeliților detectați documentar, acei evrei, prezenți în aceste șapte comitate răsăritene ce țin de jurisdicția voievodului, sunt creștini [poate prin naștere, din părinți converși, poate prin conversie la maturitate] și au statutul de *famulus* pe lângă o familie nobiliară.

în *A romai szent birodalmi gróf Szeki Teleki Család oklevéltára. A család áldozatál a Maros-Vásárhelyi levéltárból kiadja*, vol. I [1206-1437] [mai departe *Teleki*], Budapesta, 1895, doc. 264, p. 341.

¹³ Vezi C. Suci, *Dicționarul istoric al localităților...*, vol. I, subvoce Mehes.

¹⁴ *Teleki, I*, doc. 317, p. 424-425.

¹⁵ Radu Manolescu, „Schimbul de mărfuri dintre Țara Românească și Brașov în prima jumătate a secolului al XVI-lea”, în *SMIM*, vol. II, București, 1957, p. 136.

¹⁶ *Ibidem*, p. 128, nota 5.

¹⁷ Vezi C. Suci, *Dicționarul istoric al localităților...*, vol. II, București, 1968.

¹⁸ *Teleki, I*, doc. 390, 4 oct. 1429, p. 523. Dominic Zekel, canonic și rector al bisericii Oradiei, îi scria mamei sale, văduva lui Nicolae, despre căsătoria surorii sale Margareta și în context îl amintea și pe „*Gregorio Sido, dicto famulo vestro*”. Dominic și Margareta par a fi copiii dintr-o primă căsătorie a nobilei doamne, căci cu „alesul” Nicolae Bolgar a avut doi fii, pe Ștefan și pe Ladislau. Apariția în rezumatul textului maghiar a numelui acestui personaj ca Zsidó Gyorgy mi-a confirmat că este vorba, identic, de un evreu convers sau născut din părinți converși.

¹⁹ *Ibidem*: „*videlicet portitori huius paginule quondam sororem nostrum apud vos habitam, nomine Margareta [...]*”.

²⁰ *A Tomaj Nemzetségbeli Losonczi Bánffy család története. Oklevéltár a Tomaj nemzetségbeli Losonczi Bánffy család történetéhez*, vol. I [1214-1457], Budapesta, 1908, (editor Elemer Várjú), doc. 367, p. 538-545.

De altfel, nu știm cum au ajuns respectivii în acest spațiu, așa cum nu știm nici cum au ajuns în serviciul acestor familii nobiliare amintite, fie cei doi, fie părinții acestora și în ce condiții. Ceea ce știm cu certitudine este doar faptul că erau prezenți în cadrul curiei nobiliare și executau diferitele porunci ale stăpânilor.

Important, din punct de vedere juridic, legislativ, al timpului acela este faptul că respectivii sunt niște indivizi integrați mediului social în care s-au așezat, sunt botezați în ritul latin și sunt astfel cetățeni de drept ai *christianitasului*.

Supoziții făcute pe modul în care s-au convertit, de ce s-au convertit sau când și cum s-au convertit și construcția unor ipoteze nefondate, care nu au nici un rost și nu ajută din punct de vedere istoriografic, este inutilă din punctul meu de vedere.

A face astfel de considerații pe marginea a două informații certe, a unui presupus evreu și a unui toponim care nu relevă decât existența unui prenume, care s-ar putea să nu aibă nici o legătură cu izraeliții, consider că este neprofesional din punct de vedere istoriografic și cauzator de polemici și ipoteze sterile²¹.

Ceea ce rezultă cu certitudine din tot acest expozeu este faptul că la cumpăna secolelor al XIV-lea și al XV-lea, populația evreiască din voievodatul Transilvaniei, așa cum apare la nivel documentar, nu ne îndreptățește din punct de vedere istoric la mai mult, decât la a menționa situația statistică a acestora.

*

Information Concerning Gypsies and Their Presence in Transylvania and Neighboring Counties between XIVth and XVth Centuries (Abstract)

In this article, I tried to reveal the situation of gypsies inside Transylvanian borders between the XIVth and XVth centuries. As it looks from primary sources, which I used, the number of those gypsies is small and their presence in the southeastern corner of the Hungarian kingdom is purely incidental in that period.

Their presence after 1501 is due, I suppose, to the migration of this ethnicity from Wallachia or other areas.

It is unclear how those identified gypsies settled in Transylvanian counties during XIVth-XVth centuries, but it is clear that their number do not permit a deep research upon them in those times.

²¹ Despre continuitatea, conversia și aculturația evreilor din Ungaria medievală, v. Nora Berend, *op. cit.*, p. 225-237.